

Yayın Geliş Tarihi: 17.06.2025

Yayına Kabul Tarihi: 04.02.2026

Online Yayın Tarihi: 15.03.2026

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1721426>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 28, Sayı: 1, Yıl: 2026, Sayfa: 358-380

E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

KADIN BAKIM EMEĞİNİN YENİDEN ÜRETİM SAHASI: SANDVİÇ KUŞAK

Veli ÖZKURT*

Bengisu BELİRDİ ÖZKURT**

Öz¹

Demografik değişimlerle birlikte yaşlı nüfusun küresel düzeydeki artışı, yaşlı bakımı konusunu önemli bir gündem hâline getirmiştir. Buna karşın yaşlı bakım hizmetleri çoğu zaman kamusal politikaların bir parçası olamamıştır. Bu bağlamda yaşlı bakımı, büyük oranda hane içinde çözülmesi gereken bir meseleye dönüşmüştür. Bakım hizmetleri ise sıklıkla kadınlar üzerinden kurgulanmaktadır. Ancak hane içinde bakım veren kadınlar kimi zaman hem kendi çocuğuna/çocuklarına hem de yaşlıya bakım vermek durumunda kalmaktadır. İki kuşağın bakım yükü arasında sıkışan bu grup, “sandviç kuşak” olarak adlandırılır. Zaten fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal açıdan zorlukları içeren bakım süreci, sandviç kuşak bakım verenler için çok daha sancılı bir hâl almaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada bakım emeğinin nasıl değersizleştiği, kadınların meselesine nasıl dönüştüğü, kadınlar arasında nasıl marjinalleştiği, bakım veren kadınların şimdi ve gelecekte karşı karşıya oldukları riskleri sandviç kuşak bağlamında ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda sandviç kuşak bakım verenler ve deneyimleri toplumsal cinsiyet rolleri, feminist perspektif ve yaşam seyri yaklaşımı üzerinden ele alınmıştır. Ataerkillik, toplumsal cinsiyet rolleri ve kapitalizmle kol kola olan kadınların ücretsiz bakım emeği, bilhassa sandviç kuşak içinde yeniden üretilir. Bakım hizmeti dışında diğer ev içi işleri de içeren sandviç kuşağın bakım emeğinin karşılıksız, bedelsiz, değersiz ve güvencesiz olması ise bakım veren bu kadınların kendi geleceği için potansiyel riskleri yaratmaktadır. Bunları aşmak için politika yapımcıların bakım hizmetlerini insan hakkı olarak kabul etmesi ve kamusal bir sorumluluk olarak sahiplenmesi gerekmektedir. Bakım işini değersizleştirmeyen,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 7. Sürüm):

Özkurt, V., & Belirdi Özkurt, B. (2026). Kadın bakım emeğinin yeniden üretim sahası: Sandviç kuşak. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (1), 358-380.

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-2482-1156, veliozkurt@isparta.edu.tr

** Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sağlık Hizmetleri MYO / Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Toplumsal Katkı Koordinatörlüğü ORCID: 0000-0002-7174-7975, bozkurt@pau.edu.tr

¹Bu çalışma için herhangi bir etik kurul onayına gerek yoktur.

bakım verenleri dışarıda bırakmayan, bakımı aileye yüklemeyen, kapsayıcı, sürdürülebilir, erişilebilir, adil ve toplumsal cinsiyet körü olmayan bakım sistemleri geliştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaşlı Bakımı, Sandviç Kuşak, Kadın Emeği, Toplumsal Cinsiyet, Feminist Perspektif.

THE REPRODUCTION FIELD OF WOMEN'S CARE LABOR: THE SANDWICH GENERATION

Abstract

The increase in the older people population globally with demographic changes has made the issue of older people care an important agenda. However, older people care services often cannot be a part of public policies. In this context, older people care has largely become an issue to be solved within the household. Care services are often fictionalised through women. However, women who provide care within the household sometimes have to care for both their own child(ren) and the older people. This group, squeezed between the care burdens of two generations, is called the "sandwich generation. The care process, which already includes physical, psychological, economic and social difficulties, becomes much more painful for sandwich generation caregivers. From this point of view, this study aims to reveal how care labor has been devalued, how it has become a women's issue, how it has been marginalized among women, and the risks that caregiving women face now and in the future, in the context of the sandwich generation. In this regard, sandwich generation caregivers and their experiences were discussed through gender roles, feminist perspective and life course approach. Women's unpaid care labor, which is hand in hand with patriarchy, gender roles and capitalism, is reproduced especially within the sandwich generation. The fact that the care labor of the sandwich generation, which includes other domestic work besides care services, is unrequited unpaid, worthless and unsecured creates potential risks for the future of these caregiving women. To overcome these, policy makers must accept care services as a human right and embrace them as a public responsibility. Care systems that do not devalue care labor, do not exclude caregivers, do not burden care to family, and are inclusive, sustainable, accessible, fair, and not being gender-blind should be developed.

Keywords: Aging, Older People Care, Sandwich Generation, Women's Labor, Gender, Feminist Perspective.

GİRİŞ

Sağlık alanındaki gelişmeler, teknolojideki ilerlemeler, yaşam ve çalışma koşullarındaki iyileşmeler, insan haklarıyla ilgili düzenlemeler gibi kimi olumlu gelişmeler özellikle 20. yy'ın ortalarından itibaren insan ömrünün kayda değer şekilde artmasını beraberinde getirmiştir. Bu olumlu gelişmeler bir yandan ömür süresini uzatmakla birlikte diğer yandan ölüm oranlarının da düşmesine yol açmıştır. Bu iki etki ilk olarak nüfusun artmasına neden olmuş, bir sonraki aşama olarak ise yaşlı bireylerin sayısını arttırmıştır. Bununla birlikte, yaşlı sayısı artarken doğum

oranları da azalmıştır. Kısacası, doğum ve ölüm oranlarının azalması toplumların demografisini toplumsal yaşlanma yönünde değiştirmiştir. Başlangıçta gelişmiş ülkelerde hissedilen bu demografik değişim, yakın zamanda küresel boyutta etkisini göstermiş ve toplumlar hızla yaşlanma eğilimine girmişlerdir. Yaşlanma ve yaşlılık olguları, yüzyıllar boyunca yavaş yavaş ve etkileri fark edilmeden yaşanan gelişmelerin kendisini birden ve hızlıca hissettirmeye başlamasıyla ancak bireylerin ve toplumların gündemine girebilmiştir. Elbette Türkiye de benzer aşamalardan geçerek, dünya genelinde yaşanan yaşlanma trendinin dışında kalmamıştır.

Birleşmiş Milletler (BM)'in nüfus verilerine göre 2024 yılında dünyada yaklaşık 834 milyon yaşlı bulunmaktaydı. Bu, yaklaşık 8,1 milyarlık dünya nüfusunun %10'undan fazlasına denk gelmektedir (TÜİK, 2025). Benzer şekilde 1935 yılında %3,9'luk bir yaşlı nüfusa sahip olan Türkiye'nin yaşlı nüfusu da 2023 yılı itibariyle %10,2' ulaşarak %10 eşiğini aşmış (TÜİK, 2024) olup 2024 yılında %10,6'ya ulaşmıştır (TÜİK, 2025). Günümüzde hâlâ Türkiye'nin genç bir nüfusa sahip olduğunu iddia edenlerin aksine Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) sınıflamasına göre 2010'ların başından itibaren *yaşlı toplum* sınıfına (TÜİK, 2012) ve 2023 yılı itibariyle de *çok yaşlı toplum* sınıfına girmiştir.

Yüzyıllar boyunca yaşanan gelişmelere gözünü kapatmış, yaşlanma ve yaşlılığı sümen altı etmiş, dolayısıyla bireysel ve toplumsal yaşlanmanın etkilerine kendini hazırlamamış toplumlar, son yıllardaki bu gelişmeleri büyük oranda olumsuzluk olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Yaşlanmanın bireysel ve toplumsal etkileri yaşlanmanın "*sorun*", yaşlıların ise sorunun kaynağı olan "*sorunlu kişiler*" olarak görülmesine neden olmuştur (Özkurt, 2021, s. 94). Halbuki canlılık faaliyetleri devam ettikçe kaçınılmaz olarak yaşlanmaya devam edeceğimiz; öte yandan yaşlanmanın da bebeklik, yetişkinlik gibi yaşamın olağan bir dönemi olduğu düşünüldüğünde, bu olguların kendisi bir sorun değildir. Böyle bir perspektiften bakıldığında esas sorunun yaşlanma ve yaşlılık değil yaşlılara yönelik hizmetlerin planlanamaması, yaşlıların karşılaştığı zorlukların çözilememesi, yaşlılara yönelik ayrımcılık ve eşitsizliklerin devam etmesi olduğu rahatlıkla görülebilir.

Yaşlılıkla ilgili hem bireysel hem kamusal açıdan en kritik gündemlerden birisi bakım konusudur. Bakım hizmetinin nasıl, nerede, kim tarafından, hangi koşullarda verileceği, finansmanının nasıl sağlanacağı, ailenin süreçteki konumu gibi alt başlıklar yaşlı bakım hizmetlerinin başlıca sorunları arasındadır. Son dönemlerdeki neoliberal politikaların etkisiyle devletin yaşlı bakım alanındaki rolü oldukça sınırlı kalmaktadır. Buna paralel olarak yaşlı bakımı, hane içinde genellikle aile üyeleri tarafından çözülmesi gereken bir konu olmayı sürdürmektedir. Modern öncesi dönemlerden beri aile odaklı süren bakım konusu, modern iktidarların yaşlı bakım hizmetlerine ilişkin politikalarının kapsamını genişlettiğine yönelik söylemlerine karşın günümüzde hâlâ büyük oranda hane içinde sürdürülen bir konu olarak öne çıkmaktadır. Hane içinde ise bakım desteğinin ana öznesi kadınlardır.

Özellikle eş, anne, kız çocuklar ve gelinler hanenin bakım yükünü üstlenen kişilerdir (Bookman & Kimbrel, 2011; OECD, 2017; Oğlak, 2017). Kadınların sorumluluğu olarak görülen hane içindeki yemek hazırlanması, çamaşırların yıkanması, evin temizlenmesi gibi işler ise kadınların yükünü katlamaktadır. Ancak bu olumsuz tablo bazı durumlarda daha da olumsuz bir görünüm kazanabilmektedir. Örneğin hane içindeki kadın, kendi sorumluluğunda olduğu düşünülen ev içi görevlere ek olarak kimi zaman hem kendi çocuğuna hem de bir yaşlıya bakım vermek durumunda kalabilir. Hem alt hem üst kuşağın bakım sorumluluğu arasında sıkışan bu kişiler Miller (1981) tarafından *sandviç kuşak* olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla bakım hizmetlerindeki kadın emeği ve bu kadınların deneyimledikleri eşitsizliklerin, sandviç kuşakta çok daha derinden hissedildiğinden hareket edilebilir. Bakım hizmetlerindeki, özellikle de sandviç kuşaktaki kadın emeği konusu toplumsal cinsiyet rolleri, ataerkillik ve kapitalizmden bağımsız olmadığı gibi hane içinde yeniden ve yeniden üretilir. Bir yandan bakım bir yandan ev içi işleri içeren bu sürecin bedelsiz, değersiz ve güvencesiz olması ise bu kadınların sadece şimdi değil aynı zamanda gelecekteki yaşamı için de potansiyel tehditleri ve riskleri içermektedir. Bugün, çocukların ve/veya yaşlıların sorununu çözmenin ana özneleri olarak görülen sandviç kuşaktaki bireylerin, gelecekte karşılaşması muhtemel sorunlarının nasıl çözüleceği mutlaka değerlendirilmesi gereken bir konudur. Buradan hareketle bu çalışmada, şimdi ve gelecek için zorluklar ve risklerle iç içe olan bakım emeğinin kadınların meselesine nasıl dönüştüğü, kadın-erkek ayrışması dışında kadınların kendi içinde de nasıl marjinalleştiği toplumsal cinsiyet rolleri, feminist perspektif ve yaşam seyri perspektifi üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma yaşlanan nüfusla birlikte önemli bir kavram olarak ortaya çıkan sandviç kuşak kavramına odaklanmaktadır. Yaşlı bakım hizmetlerindeki sorunlar, zorluklar ve eşitsizlikleri sandviç kuşak bakım verenler bağlamında toplumsal cinsiyet, feminizm ve yaşam seyri perspektifiyle tartışmaktadır. Bakım işinin değersiz ve güvencesizliği, informal bakım verenlerin sürecin dışındaymış gibi kabul edilmesi ve görmezden gelinmesi, bakım işinin kadınların geleneksel ve doğal görevlerinden biri olarak görülmesi, bakım emeğinin özellikle kadınlar üzerinden sömürülmesi, bakım veren kadınlar arasındaki ayrışma ve sandviç kuşak bakım verenleri gelecekte bekleyen riskler bu çalışmanın temel tartışma alanlarını oluşturmaktadır.

Çalışmanın amaçları ve çerçevesi doğrultusunda Web of Science (WoS), Google Scholar ve TR Dizin gibi veri tabanlarında özellikle alandaki köklü dergilerde (*The Gerontologist, Journals of Gerontology* gibi) sandviç kuşak, bakım emeği ve toplumsal cinsiyet kavramlarına ilişkin İngilizce ve Türkçe dillerinde tarama yapılmıştır. Sandviç kuşak kavramı yaşlı bakım çalışmalarında nispeten yeni ve az çalışılan bir kavram olduğu için doğrudan çalışmanın konusuna ve amacına

uygun az sayıda yayına erişilebilmiştir. İlgili yayınlar üzerinden kavrama ve araştırmalara ilişkin ana kaynaklara gidilerek çalışma temellendirilmiştir. Sandviç kuşak kavramına ilişkin Türkçe kaynak ise yok denecek kadar azdır. Öte yandan çalışmanın toplumsal cinsiyet perspektifi; feminist teoriler üzerinden ataerki, toplumsal cinsiyet rolleri, kapitalizm, ücretsiz emek, sevgi karşılığı çalışma, emek sömürüsü gibi alt kavramlar üzerinden ele alınmıştır. Sistematiik derleme niteliği taşımayan bu çalışma ile yaşlı bakım hizmetleri ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının kesişim noktasında bulunan sandviç kuşak bakım verenlere ilişkin kapsamlı bir tartışma alanı oluşturulmak amaçlanmıştır.

YAŞLI BAKIM HİZMETLERİNE BAKIŞ

Yaşlanma ve yaşlılığın küresel boyutta ilgi çeken bir konu hâline gelmesiyle birlikte hükümetlerin, akademinin, ulusal ve uluslararası kuruluşların bu alandaki çalışmaları artmıştır. Yaşlanma ve yaşlılık çalışmaları incelendiğinde bu çalışmaların özellikle sağlık, yoksulluk, yalnızlık, yaşam kalitesi, kuşaklararası ilişkiler, demografi, göç, kır-kent yaşlanması, ayrımcılık, istismar ve ihmal gibi geniş bir yelpazede ele alındığı görülmektedir. Ancak yaşlı bakımı konusu hem uluslararası hem de ulusal literatürde bu çalışma alanları arasında en öne çıkan gündemlerden biridir. Nitekim Arun'un Türkiye'de 2012-2017 yılları arasında sosyal bilimler alanındaki yaşlılık çalışmalarını incelediği çalışmasında, yaşlı bakımı konusunun en çok çalışılan ikinci konu olduğu görülmektedir (Arun, 2018a, s. 49). Akademideki durum günlük hayatta da benzerlik göstermektedir. Örneğin Yaşama Dair Vakfı (YADA) tarafından 2019 yılında 2386 kişiyle yapılan Türkiye geneli çalışmada katılımcılara yaşlanma ve yaşlılık kelimelerinin kendilerine ne çağrıştırdığı sorulduğunda yanıtlar genellikle hastalık, sağlık sorunları, fiziksel ve zihinsel kayıplar, yalnızlık, başkalarına bağımlılık, ekonomik sorunlar gibi olumsuz şeyler olmuştur. Bunlar arasında ise hastalık ve bakım ihtiyacı yanıtları öne çıkmaktadır (YADA, 2019, s. 81-83). Hem akademi hem politika yapıcılar hem de sokaktaki insanlar için yaşlılık ve bakım ilişkilendirmesinin elbette tıbbi, biyolojik, tarihsel, toplumsal, sosyolojik ve ekonomik nedenleri vardır. Ancak bu konuyu önemli kılan şeylerden birisi de bakıma ihtiyaç duyan yaşlı bireylerin sayısının her geçen gün artmasıdır. Esasında yaşlılık ile bakım ihtiyacı arasında doğrusal bir ilişki söz konusu değildir. Yani her yaşlı her zaman bir başkasının desteğine bağımlı değildir. Fakat yaşlılık döneminde hastalık ve bakıma gereksinim duyulma olasılığı da artabilmektedir. Bu nedenle yaşlı bireylerin sayısının artması ve gelecek yıllarda daha da artmaya devam edecek olması, yaşlı bakımı konusunu bugünün ve geleceğin kritik bir meselesi hâline getirmektedir. Öyle ki ILO (2018)'nin verilerine göre 2015 yılı itibarıyla 200 milyon yaşlının bakım gereksinimi bulunmaktaydı. Rapora göre gelecek on beş yıl içinde yani 2030'a kadar bu oran %50 civarında artarak 300 milyona ulaşacaktır. Diğer yaş gruplarındaki bakım ihtiyaçları da düşünüldüğünde 2030 yılında

dünyada 2,3 milyar kişinin bakım ihtiyacı olacağı öngörülmektedir. Bu, dünyayı küresel bir *bakım krizinin* beklediği anlamına gelmektedir.

Bakım hizmetleri; bakım alanlar, bakım verenler, onların yakınları ve hükümetleri yakından ilgilendirmektedir. Buna karşın yaşlı bakım hizmetleriyle ilgili kamusal yapılanmanın oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bakım hizmetlerinin kamusal bir hizmet olarak tasarlanamamasının ardında bakımın temel bir insan hakkı olarak görülmemesi, bakım işinin ve bakımın öznelinin değersizleştirilmesi gibi ideolojik yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı zamanda sosyal devlet anlayışının tam olarak özümsemediği ve ekonomik zenginleşmenin sağlanamadığı toplumlarda yaşlı bakım hizmetleri kapsayıcı, sürdürülebilir, erişilebilir ve adil şekilde organize edilememektedir. Öyle ki son yıllarda yetki ve sorumlulukların merkezi hükümetten yerele devredilmesi yönündeki eğilimler, yaşlı bakım hizmetlerindeki eşitsizlikleri daha da derinleştirmektedir. Bakım hizmetlerinin maliyetli, zorlu ve riskleri içeren bir alan olması, hükümetleri bu alanda sınırlı oranda yer almaya sevk ederken bu sorumluluğu aileye paslama eğilimini de arttırmaktadır. Öte yandan bakıma ihtiyaç duyan kişi sayısı artarken bakım verecek profesyonellerin sayısı, ihtiyacı karşılayacak oranda artmamaktadır (Pastor vd., 2009, s. 153). Güncel OECD raporları da bu duruma işaret etmektedir. Verilere göre 23 OECD ülkesinde 65 yaş ve üzerindeki her 100 kişi için ortalama 5,7 uzun dönem bakım çalışanı bulunmaktadır. Bu oran 12 ile en yüksek Norveç’de ve 0,2 ile en düşük Hırvatistan’dadır. Öte yandan bazı ülkelerde artış olmakla birlikte genel ortalamaya bakıldığında on yıl öncesine göre yaşlılara bakım veren uzun dönem bakım çalışanı oranı düşüş göstermiştir. Bu azalma ABD, Hollanda, Estonya ve İrlanda’da %20’nin üzerinde gerçekleşmiştir (OECD, 2023). Yani uzun süreli bakım çalışanı arzındaki değişimler, hızla yaşlanan nüfuslardaki artan talebi karşılayamamaktadır. Söz konusu bu durumlar süregelen informal bakımı öne çıkarmaktadır.

ILO (2018)’nin verilerine göre küresel düzeyde ücretli bakım işgücü 381 milyon düzeyindedir. Bu, ücretli bakım işgücünün küresel istihdamın %11,5’ni temsil ettiği anlamına gelirken bunun %13’ü doğrudan kişisel bakım işindeki çalışanlardır. Ücretli bakım verenlerin sayısının büyüklüğüne rağmen toplam bakım ihtiyacındaki artış daha baskındır. Uzun dönem bakım talebindeki artışa rağmen hükümetlerin kamu tarafından finanse edilen resmî bakım hizmetlerini ve bu hizmetlere erişimi sınırlandırması, informal bakım verenlerin bakım arzını zorunlu kılmaktadır (Carrino vd., 2022). Bakım hizmetlerinin tüm yönleriyle kamusal güvence altında olmaması, bakım işinin değersiz ve beceri gerektirmeyen bir iş olarak görülmesi informal bakımı sıradanlaştırarak toplam bakım arzı içindeki payını yükseltmektedir. Sonucunda bakım, hane içinde özellikle aile üyeleri ve bilhassa kadınlar üzerinden çözülmesi gereken bir konuya dönüşmektedir.

İnformal, yani profesyonel olmayanlar ve çoğunlukla aile üyeleri tarafından verilen bakım hizmetleri, küresel boyutta bakım hizmetlerinin önemli bir kısmına denk gelmektedir. İnformal bakımın yapısı ve tanımındaki farklılıklar nedeniyle

güvenilir, kesin ve karşılaştırılabilir verilere ulaşmak zor olmakla birlikte ulusal ve uluslararası kuruluşların raporları önemli fikirler sağlamaktadır. Örneğin karşılaştırılabilir verilere sahip 19 OECD ülkesinde yaşlıların %60'ının bakım gereksinimi sadece informal bakım yoluyla karşılanmaktadır (OECD, 2023). Avrupa Komisyonu'nun raporlarına göre ise Avrupa genelindeki uzun süreli bakım hizmetlerinin %80'ini informal bakım verenler tarafından üstlenilmektedir (Zigante, 2018). Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu raporu da benzer şekilde informal bakım verenlerin tüm bakım ihtiyacının %70 ile %95'ini karşıladığını belirtmektedir (UNECE, 2019). Amerikan Emekliler Derneği (AARP)'nin raporlarına göre ABD'deki informal bakım verenlerin sayısı 44 milyon düzeyindedir ve bu kişiler ülkedeki bakım hizmetlerinin %80'ini üstlenmektedir (Bujnowska-Fedak & Grata Borkowska, 2015, s. 98). Benzer tablo Avrupa ülkeleri ve Türkiye için de söz konusudur.

İnformal bakımın, bakım hizmetlerindeki payının bu denli yüksek olmasının tek sebebi hükümetlerin politik yapılanmayı sağlayamaması ve hizmetleri yeterli düzeyde sunamaması değildir. Sosyoekonomik koşullar, kurumsal bakıma güvensizlik, geleneksel bakış açıları, bireylerin kendi yakınları tarafından bakılma isteği, toplumsal baskı gibi durumlar kimi zaman koşullar uygun olmasa dahi bireyleri informal bakıma sevk etmektedir. Bu noktada sorulması gereken soru, bakım hizmetlerinin neden kamusal olarak yeterli düzeyde sunulamadığından ziyade informal bakım hizmetlerinin kim tarafından, nasıl, ne koşullarda sürdürüldüğüdür.

Konuyla ilgili çalışmalar, informal bakım verenlerin büyük çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu göstermektedir. Örneğin güncel verilere göre OECD ülkelerinde informal bakım verenlerin %60'ı kadındır (OECD, 2023). UNECE (2019)'nin raporlarına göre ise ABD'de bakım verenlerin %75'i, Avrupa'da ise %55-60'ı kadındır. Arun ve Holdsworth (2018)'ün çalışmasına göre ise informal bakım verenlerin %73'ü kadındır. İnformal bakım, aile üyeleri dışındaki kişiler tarafından verilen bakım hizmetlerini de kapsamakla birlikte neredeyse tamamen aile üyelerince hane içinde sunulur. Hane içinde ise büyük oranda kadınlar tarafından üstlenilmektedir. Ücretli ve ücretsiz bakım işlerinde kadınların yoğun şekilde yer alması özellikle feminist teorilerden sonra ulusal ve uluslararası literatürde sıklıkla çalışılan bir konu hâline gelmiştir. Bu çalışmalarda kadınların bakım emeği; kapsamı, süresi, ekonomik değeri, toplumsal cinsiyet rolleri, bakım yükü, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları gibi başlıklar etrafında toplanmaktadır. Ancak çalışmaların çoğunluğunda kadınlık bir cinsiyet kategorisi olarak istatistikî verilerin ayracı ve tanımlayıcısı olarak kullanılmaktadır. Örneğin bakım verenlerin ne kadarının kadın olduğu, bakım veren kadınların ücretli veya ücretsiz emeğinin ekonomik hacminin ne kadar olduğu, bakım yükünün kadın bakım verenlerdeki düzeyi gibi verileri tasniflemek ve organize etmek için kullanılır. Ancak üstüne düşünülmesi gereken en önemli konulardan birisi, neden bu istatistiklerde kadınların olumsuz yönde ayrıştığıdır.

Literatürde formal ve informal bakım hizmetlerinde kadınların yoğun şekilde temsili sıklıkla değinilen bir konu olsa da görünenin ardındakiler görmezden gelinir. Yani bakım veren bu kadınların kimler olduğu, karakteristik özelliklerinin neler olduğu, bu kadınları ortak bir paydada buluşturan ve homojenize eden ortaklıklarının neler olduğu üzerinde pek durulmaz. Buradan hareketle bu çalışmanın daha sonraki başlıklarında “neden” ve “hangi” soruları üzerinden nadiren değinilen bu konular derinlemesine irdelenmiştir. İnfomal yaşlı bakım hizmetleri ve bakım hizmetlerindeki toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin mevcut yapı, yeni tartışmaları ve yeni kavramları doğurmaktadır. Bu kavramlardan birisi de *sandviç kuşak* (*sandwich generation*) kavramıdır. Bir sonraki bölümde sandviç kuşağın ne olduğu, bu kuşağın özellikleri, bakım hizmetlerindeki pozisyonu ve yaşadıkları sorunlara yer verilmiştir.

BAKIM HİZMETLERİNİN “SIKIŞAN” EMEKÇİLERİ: SANDVİÇ KUŞAK

Yaşlı bakım hizmetleriyle ilgili çalışmaların önemli bir kısmı bakım verenlerin yaşadığı zorlukları ele almaktadır. Bakım sürecinin deneyimlenme koşullarıyla ilgili olarak bakım verenlerin fiziksel, psikolojik, sosyal, ekonomik vb. açılardan birçok sorunla yüzleştiği çeşitli ampirik çalışmalarla ortaya koyulmuştur. Örneğin Larsen’in (1998) çalışmasında bakım verenlerin %78,8’inin daimi yorgunluk hissi yaşadığı, %60’6’sının bakım rolü nedeniyle kendine zaman ayıramadığı görülmüştür (Atagün vd., 2011). Bir başka çalışma ise her üç bakım verenden birisinin fiziksel sorunlar, her iki bakım verenden birisinin aile ve sosyal yaşantısında sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir (Kalınkara & Kalaycı, 2017). Bakım verenlerin önemli bir kısmı, çeşitli alanlarda sorunlar yaşadıklarını ifade ederken diğer yandan da yeteri kadar psikolojik, sosyal, ekonomik ve araçsal destek alamadıklarını dile getirmektedir. Özkurt (2018)’un çalışmasında da benzer durumlar tespit edilmiştir. Özkurt’un çalışmasında bakım verenlerin yarısından fazlasının en az bir kronik hastalığı olduğu, üçte birinin bel/boyun/eklem ağrısı gibi fiziksel sorunlar yaşadığı ve beşte dördünün çabuk öfkelenme, ruhsal çöküntü gibi mental sorunlar yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak dikkat çekici diğer bir bulgu ise bakım verenlerin %86,7’sinin yaşadıkları bu türden sorunları bakım rolleriyle ilişkilendirmesi olmuştur. Bu sonuçlar bizi, Özkurt’un *bakım alanının miknatis etkisi* olarak adlandırdığı duruma götürmektedir (Özkurt, 2019, s. 14-15). Yani bakım verenlerin yaşadığı zorlukların aşılması noktasında yeteri kadar desteklenmemesi, zamanla bakım verenlerin kendisini bakıma ihtiyaç duyan bireylere dönüştürebilir.

Yaşlı bakım hizmetleri zaten zorlukları içeren bir süreçken bu süreci daha da zorlaştıran başka durumlar söz konusudur. Bakım hizmetleri genellikle tek yönlü olarak düşünülür. Daha alt kuşaklar tarafından yaşlılara yani üst kuşağa verilen bakım... Oysa tam tersi şekilde üst kuşaktan daha alt kuşağa, benzer kuşaktan benzer kuşağa ve hatta aynı anda hem alt hem üst kuşağa bakım verilebilir. Üst kuşaktan alt kuşağa bakım, annenin çocuğuna veya büyükanne/büyükbabanın torununa verdiği bakım şeklinde olabilir. Aynı kuşakların birbirine bakımı ise yetişkin bir eşin

partnerine verdiği ya da yaşlı birinin yine yaşlı olan eşine verdiği bakım şeklinde olabilir. Aynı anda hem alt hem üst kuşağa bakım ise durumu daha karmaşık hâle getirmektedir. Örneğin orta yaştaki yetişkin bir çift hem alt kuşakta kendi bebeklerine/çocuklarına hem de üst kuşakta ebeveynlerine/yaşlı yakınlarına bakım veriyor olabilir. İşte bu durum Dorothy Miller (1981) tarafından “sandviç kuşak (*sandwich generation*)” olarak tanımlanmıştır. Sandviç kuşak kavramı hem çocuklarının bakımı ve yetiştirilmesi hem de yaşlı aile üyeleri için iki yönlü bakım sorumluluklarını üstlenen yetişkinler için kullanılmıştır. Bu gruptaki kişiler kimi zaman sıkıştırılmış kuşak (*squeezed generation*) veya gerilmiş kuşak (*stretched generation*) olarak da adlandırılmıştır (DeRigne & Ferrante, 2012, s. 95).

AARP’ın 2001 yılındaki raporunda yaşları 45-55 arasında değişen 2352 Amerikalının %44’ünün hem yaşlı aile üyesi hem de 21 yaş altı çocuğunun olduğu ve bunların %22’sinin iki yönlü bakım sorumluluğu olduğu belirtilmiştir. Hammer ve Neal ise 2008 yılındaki çalışmalarında, 30 yaş ve üzerinde bir yetişkinin olduğu Amerikan hanelerinin %9 ile %13’ünün hem çalışan hem de çocukları ile yaşlanan ebeveynlerine bakım veren sandviç kuşak çiftlerden oluştuğunu belirtmektedir. Spillman ve Pezzin’e (2000, s. 364) göre ise 1994 yılında ABD’de 15 yaş altında en az bir çocuğu olan 1,7 milyon kadın aynı zamanda engelli veya yaşlı bir eş ya da ebeveyne sahiptir ve bu kadınların %18,9’u bu yakınlarına aktif bakım sağlarken yarısı da her iki kuşağın bakımının birincil sorumlusudur. Yine benzer bir çalışmada 45-56 yaşları arasındaki kadınların %33’ünün aynı anda hem çocuklarına hem de ebeveynlerine bakım verdiği; sandviç kuşaktaki bu kadınların özellikle %9’unun çocuklarına ve ebeveynlerine ciddi düzeyde bakım desteği sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır (Pierret, 2006, s. 4). Benzer durumlar birçok toplumda, birçok hanede tecrübe edilmektedir. Buradan hareketle sandviç kuşak kavramı ilk başlarda orta yaştaki yetişkinleri ve özellikle de bakımın başlıca aktörleri olan kadınları ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak doğuştan beklenen yaşam süresinin uzaması, aynı zamanda yaşlılıktan sonraki yaşam süresinin de uzaması ve kamusal bakım hizmetlerinin yetersizliği gibi durumlar farklı kuşakların bir arada yaşama eğilimine yön vermektedir. Örneğin TÜİK verilerine göre doğuştan beklenen yaşam süresi kadınlar için 80,3 yıl iken erkekler için 74,8’dir. Fakat 65 yaşına ulaşan bir yaşlı kadın ortalama 18,8 yıl, yaşlı bir erkek ise 15,3 yıl daha yaşayabilir. Yani doğuştan beklenen yaşam süresi ortalama 77,5 yıl iken yaşlılık dönemine erişebilenlerin ortalama yaşam beklentisi 82 yıla kadar uzamaktadır (TÜİK, 2024). Paralel şekilde, daha ileri yaşlara hatta yüz yaşının üstüne kadar yaşayanların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Bu, genellikle üç kuşağın bir arada yaşadığı hanelerin yerine dört hatta kimi zaman beş kuşağın bir arada yaşadığı hanelerin yaygınlaşacağı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, orta yaşlarda olup hem alt hem üst kuşağa bakım verenleri tanımlayan klasik sandviç kuşağının kapsamının da genişleyeceği anlamına gelmektedir. Şöyle ki, örneğin 68 yaşında olup 92 yaşındaki ebeveynine bakım veren, aynı zamanda çocukları çalıştığı için 9 ve 13 yaşındaki torunlarının bakımıyla da ilgilenen bir yaşlıyı toplumda görmek artık mucize veya istisna değildir. Nitekim bu yaşlıları zaten görüyoruz. Bu

örnek senaryodaki 68 yaşındaki yaşlı kadın/erkek, sandviç kuşağının yeni yüzünü oluşturmaktadır.

Sandviç kuşağın büyüklüğü, onun nasıl tanımlandığıyla ilgilidir. Yukarıda sunulan bazı çalışmaların bulgularından hareketle, günümüzde sandviç kuşak olarak tanımlanan grubun azımsanamayacak düzeyde bir kitleyi temsil ettiği sonucuna rahatlıkla ulaşılabilir. Birçok ülkedeki güncel ve net sayılar bilinmemekle birlikte ABD’deki sandviç kuşak sınıfında yer alan bakım verenlerin sayısının 11 milyon düzeylerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu kişilerin genellikle 40-59 yaşlarında olduğu, %61’inin kadın olduğu ve %67’sinin tam veya yarı zamanlı çalıştığı öngörülmektedir (Kim vd., 2023, s. 960). Ancak ileriki yıllarda dört veya beş kuşağın bir arada yaşaması ve artık 65 yaş üstü kişilerin de farklı kuşaklara aynı anda bakım verme olasılığının artacak olması, bizi sandviç kuşağın daha da büyüyeceği gerçeğine götürmektedir.

Bakım süreci ve bakım verenlerin yaşadığı zorluklara literatürde sıklıkla yer verilirken sandviç kuşaktaki bakım verenler genellikle gözden kaçırılmaktadır. Oysa çocukları ile ebeveynleri/yaşlı yakınları arasında sıkışan bu bakım verenler, tek yönlü bakım verenlerin deneyimlerini çok daha sancılı bir şekilde deneyimlemektedir. Bilhassa, hem yaşlı bakımının hem çocuk bakımının kesişim noktası diyebileceğimiz kadınlar için her şey daha risklidir. Bu nedenle sandviç kuşaktaki kadın bakım verenlerin durumu, neden, nasıl ve hangi koşullarda bakım rolünü üstlenip sürdürdükleri ve ileride bu kadınlara ne olacağı üzerinde durulması gereken konulardır.

BAKIM HİZMETLERİNİN “DEĞERSİZ” EMEKÇİLERİ: KADIN EMEĞİ

Uluslararası ve ulusal literatürdeki araştırmalara ve istatistiklere bakıldığında hem yaşlı hem çocuk bakımını sağlayanların ağırlıkla kadınlar olduğu tespiti kolaylıkla yapılabilmektedir. Peki kimdir bu bakım veren kadınlar? Bakım alanla yakınlık düzeyi nedir? Neden bakım işinde daha fazla yer alırlar? Hane içinde birden fazla kadın varsa bakımı daha çok üstlenen hangisidir? Bu sorular bakım verenin sadece yüzeysel olarak ikili sisteme dayanan cinsiyetinin tespiti dışında bakım verenin kimliğini, karakteristiğini ve onun bakım veren rolüne geçmesine sebep olan sosyolojik, tarihsel ve kültürel faktörleri de anlamayı içerir.

Bir kişinin diğerine bakımı söz konusu olduğunda bu kişinin yakınlık düzeyi, yaşı, cinsiyeti vb. fark etmeksizin akla gelen taraflardan birisi kuşkusuz *kadınlar* olmaktadır. Sanki yazılı bir kural gibidir bu durum. Kadınlar bakım hizmetlerinin doğal, kaçılmaz ve zaruri hizmetkârlarıdır bir nevi. Öyle ki kadınların tek görevi üst kuşaktaki ebeveynlerine veya yaşlılara bakım vermek de değildir; eşlerinin, çocuklarının, kimi zaman kan bağıının daha az olduğu akrabalarının ve hatta komşularının bakımından da sorumludurlar. Peki gerçekten de bakım işi kadın işi midir?

Yukarıdaki sorunun cevabı çoğu zaman “evet” olacaktır ya da “hayır” olsa bile bu çoğu zaman sadece sözde kalacaktır. Literatürde ikili cinsiyet kategorilerinden yola çıkarak bakım hizmetlerinin sıklıkla kadınlar tarafından sağlandığı; bu kadınların genellikle anne, eş, kız çocuk ve gelinler olduğu ifade edilmektedir (Aktaş, 2022; Arpacı, 2009; Bookman & Kimbrel, 2011; Oğlak, 2017; Um, 2013). Ancak gözden kaçan bazı detaylar vardır. Kadınlar içinde de bazı kadınlar bakım görevini daha çok sırtlamaktadır. Örneğin Arun (2018b), bakım hizmetlerinin kadınlar tarafından değil *yoksul kadınlar* tarafından sürdürüldüğünü vurgularken bu duruma bir yönüyle dikkat çekmektedir. Tek değişken ekonomik yoksulluk da değildir. Eğitim seviyesinin düşük olması ya da hiç eğitim alamamış olmak, yüksek statülü bir mesleğe sahip olamamak, küçük yaşlarından itibaren hane içinde ve toplumda geri planda kalmak, toplumsal beklentiler ve baskılar gibi birçok durum hane içindeki bazı kadınları/kız çocuklarını diğerleri karşısında dezavantajlı pozisyona konumlandırmaktadır. Tüm bu faktörler birbirine katalizör etkisi yaparak bazı kadınları ve kız çocuklarını, erkeklerden olduğu kadar diğer kadınlardan da belirgin şekilde ayırarak onları bakım rolüne sevk etmektedir. Aslında söz konusu kadınlar ve kız çocukları bu durumu hayatlarının sadece belli dönemlerinde deneyimlemezler. Onlar küçük yaşlarından itibaren sosyoekonomik, toplumsal, kültürel ve sosyolojik olarak bu dezavantajı yaşayarak, ev içi ve bakım gibi görevleri içselleştirerek büyümüşlerdir zaten. Dolayısıyla kimliklerinin önemli belirleyicisi hâline gelen bu sorumluluklarından kurtulamazlar. O gün ya da ileriki yıllar için, fark etmez, bu görevlerin biçilmiş kaftanlarıdır bu kadınlar ve kız çocukları.

Bakım veren rolünün sadece kadın-erkek ikiliğine değil aynı zamanda kadın-dezavantajlı kadın ikiliğine de dayandığını iki örnek senaryo üzerinden inceleyebiliriz. İlk örnekte kırsal bir bölgede anne, baba, 1 erkek, 2 kız çocuk ve bir de bakım gereksinimi olan yaşlıdan oluşan, sosyoekonomik olarak yoksul, çocukların zorlukla okula gönderilebildiği (belki de gönderilemediği), anne ve babanın da ufak çaplı tarım işi gibi geçimlik üretimle uğraştığı bir aile düşünelim. İkinci örnek olarak da yine anne, baba, 1 erkek, 2 kız çocuk ve bakım gereksinimi olan yaşlıdan oluşan ama sosyoekonomik olarak varlıklı, çocukların şehrin en nitelikli okullarından birinde okutulduğu, anne ve babanın da yüksek statülü mesleklere sahip olduğu bir aile düşünelim. Bu iki ailede bakım sorumluluğunu kim üstlenir? Evet, her iki ailede de bakım hizmeti çok büyük bir ihtimalle bir kadın tarafından sağlanacaktır. Ancak ilk örnekteki ailede ya anne gelir kaybını göze alıp tarlada çalışmayı tamamen bırakacak ve bakım desteğini sunacak ya da daha kötüsü olacak... Anne ile baba çalışmaya devam edecek, erkek çocuk ve en küçük kız çocuk okula gitmeye devam ederken nispeten daha fazla sorumluluk alabilecek yaşta olan en büyük kız kardeş bakım desteğini sunacak ve ev içi işleri yapacaktır. Öte yandan ikinci örnekteki ailede ise bakım hizmeti için muhtemelen en az bir profesyonel (kadın) bakım verenle anlaşılacak ve bakımı o sağlarken aile üyeleri daha basit konularda destek olacaktır ya da nitelikli bir kurumsal bakım hizmetinden faydalanılacaktır. Bu iki örnek senaryo da uç, zorlama veya hayali örnekler değildir,

aksine sıradan ve hayatın içinden senaryolardır. İkisinde de muhtemelen bakım veren kadındır ama bu kadının hangi kadın olduğunu belirleyen onun sınıfsal pozisyonu, kimliği, statüsü, eğitimi, mesleği ve belki de sadece yaşıdır. Zira ilk örnekte bakım işi anne ya da kız çocukla hane içinde çözülürken ikinci örnekte diğerine göre nispeten daha avantajlı pozisyonundaki anne ve kız çocuklar bu süreçten o kadar da etkilenmezler. Onlar “kendi sorumluluklarını(!)” devredecekleri yeni bir dezavantajlı kadın bulurlar. Bu yüzden yaşlı veya çocuk bakımını sağlayan hatta her ikisini birden yapan sandviç kuşak bakım verenleri, sadece kadın-erkek düallitesi üzerinden anlamaya çalışmak yüzeysel kalmaktadır. Bunun yerine yaş, sosyoekonomik durum, sınıfsal pozisyon, ırk ve etnik köken gibi boyutların kesişimselliği içinde yaşam seyri (life course) perspektifiyle daha derinlikli bir anlayış geliştirilebilir.

Özellikle sandviç kuşaktakiler olmak üzere yaşlı ve/veya çocuk bakımının kadınların asli görevlerinden biri olarak görülmesi ve kadınlar içinde de ayrışmalara sebep olması ataerkillik, kapitalizm ve feminist çalışmalardan bağımsız düşünülemez elbette. Hane içinde sandviç kuşak tarafından verilen bakım, çoğu kez salt bir bakım desteğinden daha fazlasıdır. Zira bakım hizmeti tıbbi, fiziksel, psikolojik ve sosyal destek kadar evin temizliğinin yapılması, çamaşırların yıkanması, yemeklerin hazırlanması gibi ev içi işleri de içerir. Bu anlamda kadınlar sadece çocuk, eş, yaşlı bakımının başrolü değil, ücretsiz ev içi işlerin ya da ücretli düşük statülü işlerin de başrolüdür. Benston, günümüz toplumlarında bir işin değerinin veya statüsünün, o iş karşılığında alınan parasal karşılıkla belirlendiğini; bu nedenle kadınların bakım ve diğer ev içi emeklerinin maddi bir karşılığı olmadığı için erkeklere göre daha düşük statüde olduklarını savunmaktadır (Benston, 1969; Afary, 2024, s. 85). Marksist bir yerden ifade edersek Benston, ev içi ve bakım emeğinin “değişim değeri” üretmediğini, yalnızca “kullanım değeri” ürettiğini ve bu nedenle bu emeklerin değersizleştiğini öne sürmektedir. Benzer şekilde Costa ve James de kadınların ezilen pozisyonlarının maddi temeli olarak, ücretlendirilmeyen ev işlerini görmüşlerdir. Fakat Benston’dan ayrı olarak kadınların ev içi emeğinin kullanım değeri yanında değişim değeri ürettiğini de düşünmektedirler (James, 2012; Afary, 2024, s. 85). Onların bu görüşlerini destekler şekilde İngiliz Ulusal İstatistik Ofisi’nin 2018 yılındaki çalışması, kadınların çocuk ve yaşlı bakımı, yemek yapmak, bulaşık yıkamak, çamaşır yıkamak, evi temizlemek gibi ev içi işlerinin piyasadaki bir yıllık ekonomik karşılığının yaklaşık 1,6 trilyon dolar olduğunu göstermektedir (Yeginsu, 2018). Oxford Kıtıkla Mücadele Örgütü (Oxfam, 2020)’nin raporuna göre 15 yaş üzerindeki kız çocukları ve kadınların ücretsiz bakım ve ev işleri için toplamda 12,5 milyar saat harcadıkları, bu sürelerin asgari ücret üzerinden hesaplandığında bile 2019 yılı için parasal karşılığının 10,8 trilyon dolara denk geldiği düşünülmektedir. Vogel ise her ne kadar daha sonra görüşünde düzeltme yapma gereği duysa da Costa ve James ‘in aksine kadınların üretim emeklerinin kapitalist manada bir değişim değeri üretmediğini; fakat kadınların yeni kuşakları doğurup büyütürken işgücünün yeniden üretilmesi anlamında kapitalist sisteme dolaylı katkı sağladığının altını çizmiştir (Vogel, 1983; Afary, 2024, s. 87).

Kadınlarla özdeşleşen ve ev içindeki birçok işi kapsayan ücretsiz emeğin yeniden üretimiyle ilgili bu bilgiler salt çocuk ve yaşlı bakım hizmetleri için de benzerlik göstermektedir. Örneğin ABD’de 1997 yılındaki bir çalışmaya göre ülke genelinde aile üyeleri tarafından sağlanan yıllık bakım verme süresinin yaklaşık 24 milyar saat olduğu ve bunun ekonomik değerinin 196 milyar dolara ulaştığı ve ulusal sağlık harcamasının %18’ine denk geldiği tahmin edilmektedir. Bu, huzurevi ve evde bakım hizmetleri gibi kurumsal bakım hizmetlerinin ekonomik değerinin yaklaşık 1,7 katına eşdeğerdir (Arno vd., 1999, s. 184-185). Deloitte Access Economics’in “Avustralya’da İnfomal Bakımın Ekonomik Değeri-2015” raporuna göre Avusturalya’da aile üyeleri tarafından sunulan infomal bakımın yıllık ekonomik değeri 60,3 milyar doları aşmaktadır (Carers Australia, 2015). ABD’deki bir başka çalışmaya göre ise 2011 yılında kurumsal bakım hizmeti için yıllık 211 milyar dolarlık bir harcamadan bahsedilirken aile bireyleri tarafından sunulan bakımın fırsat maliyeti bunun yaklaşık 2,5 katına (yılda 522 milyar dolara) ulaşmaktadır (Chari vd., 2014, 878-879). Bu çerçevede yapılan hesaplamalara göre, ABD’de aile üyelerince sağlanan bakım desteği eğer ulusal sağlık sisteminde finanse edilecek olsaydı sağlık hizmetleri bütçesinin yaklaşık dörtte biri (%24) bakım hizmetleri için ayrılmak zorunda kalınacaktı (Fujisawa & Colombo, 2009).

Benston, Costa, James ve Vogel’in kadınların ücretsiz emeği ile ilgili farklı pencereden görüşleri, bir yönüyle kapitalizmin artı değer kavramıyla iç içedir. Marx’a göre kapitalizmin nihai hedefi, değerin değerlendirilmesidir. Kapitalistler, işçinin satabileceği tek şeye, yani emeğine belli bir ücret karşılığında el koyar. Bunun karşılığında da ondan değer üretmesini bekler (James, 2012, s. 51). Yani işçinin kendi ücretine denk bir üretim ortaya koyması kapitalistler için yeterli değildir, işçinin kendi ücretinden daha fazlasını üretmesi beklenir. İşçinin kapitalistler için ürettiği bu kısım artı değerdir. Bu bakışla düşünüldüğünde “üretken” denilebilecek tek emek, artı değer üretebilen emektir. Örneğin bir okulda temizlik personeli olarak çalışan veya bir restoranda bulaşıkçı olarak çalışan ya da bakımevinde bakıcı personel olarak çalışan kadının emeği, onun emeğinden kâr sağlayan bir işletmeye/kuruma artı değer üretmektedir. Oysa kadın aynı işleri ev içinde kendi ailesi için sunduğunda, çocuk ve/veya yaşlıya bakım verdiğinde kapitalist sistem için artı değerden söz edilemez. Dolayısıyla kadınların (bakım) emeğinin ücretsiz emek olarak görülmesi, hatta çoğu zaman emek olarak bile görülmemesi şaşırtıcı değildir. Aksine bu sorumluluklar ve görevler emek olarak görülmediği gibi sevginin, merhametin, maneviyatın, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir evlat olmanın göstergesi olarak kabul edilir.

Ev içi işler ve bakım gibi görevler ataerki ya da kapitalistler dışında çoğu zaman kadınlar tarafından da karşılıksız emek olarak içselleştirilir. Bundandır ki aşılması gereken politik bir sorun olarak gündeme gelmez. Kadınların ev içindeki işleri ve bakım hizmetlerini üstlenmesi, kadınların aile üyelerine sevgisini göstermesinin doğal bir yolu olarak görülür. Bu karşılıksız emek “*sevgi karşılığı çalışma*” olarak adlandırılır (Acar-Savran, 2013, s. 19). Bilhassa çocuk ve yaşlı

bakımı, sevgi ve şefkat göstergesinin doruk noktasıdır. Hatta bazen kadının seviyor(muş) gibi davranmasını bile gerektirir. Örneğin aile içi bakımı üstlenen gelin, her zaman kayınvalidesine sevgi ve şefkatle bakım sağlamıyor olabilir. Ancak bu onun görevi olduğu(!) için yine de bakım vermesi, sevgi ve saygısının göstergesi olarak kabul edilir. Gelin de bu rolün hakkını vermeye çalışır. Bakım veren veya vermek zorunda kalan kadınların bu emeği, duygusal emek (emotional labor) ve duygulanımsal emek (affective labor) kavramları açısından da önemlidir. Ayrıca birçok yönüyle sosyolojik perspektifle Erving Goffman'ın dramaturji yaklaşımı, Judith Butler'ın performativite kavramı gibi kavramlarla da etraflıca analize değer bir konudur. Ancak bu çalışmada söz konusu kavramlar dışarıda bırakılmıştır.

Sandviç kuşağıdaki kadınların bakım ve diğer ev içi emeklerini karşılıksız ve değersiz kılan şeylerden birisi de bu işlerin niteliğidir (Acar-Savran, 2013, s. 20). Öyle ki bulaşık yıkamak, ütü yapmak, yemek hazırlamak, çocuk ve yaşlının ihtiyaçlarını gidermek günlük hayatın tam içinden görevlerdir. Ev içi işlerin bu niteliği, kadınların boş zamanları ile çalışma zamanlarını da girift hâle getirir. İkisini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Hatta bakım verenin boş zamanı bile başka bir ev içi işle doldurulur. Örneğin bakım ve diğer işler arasında soluklanmak için oturan kadın, “sözde” dinlendiği bu esnada da akşam yemeğinin hazırlığını yapar ya da bir çorabın söküüğünü diker. Özellikle sandviç kuşağıdaki kadınlar için bu sorumluluk karmaşası daha da belirgindir. Çünkü bakım verilen çocuk ve/veya yaşlının gündüzleri olduğu kadar çoğu kez geceleri de desteğe ihtiyacı olabilir. Kadınların zamandan bağımsız şekilde bakım vermesi, 7/24 bakım vermeye hazır olmasını gerektirir. Kısacası, bakım veren kadınların ortaya koyduğu emeğin maddi bir karşılığı olmadığı gibi mesaisi de yoktur, aynı zamanda sosyal güvencesi de... Gece ile gündüzün, iş zamanı ile boş zamanın iç içe geçtiği, dinlenmeye yer vermeyen bu emek sürecini Rowbotham (2015, s. 70-71) harikulade bir ifadeyle özetler: “*bir kadın işe gitmez, işe uyanır. Ev iştir ve iş evdir*”.

Acar-Savran'ın görüşüne aksi yönde kadınların ezilmesini açıklamak için yalnızca ücretsiz ev içi işlere odaklanmak yerine kapitalizmin yaşam kurmayı değersizleştirmesine odaklanmak gerektiğini savunan Ferguson'a göre ise emek gücünün yeniden üretiminin kapitalist birikimle zaruri ama çelişkili bir ilişkisi vardır (Ferguson, 2020, s. 113). Şöyle ki, kapitalist sistem içinde aslolan değer üretimini arttırmak için kadın emekçilere de gereksinim vardır; yeni emekçilerin üretimi için ise kadınların doğum yapmasına. Fakat aynı zamanda doğan bu çocuğun bakılıp büyütülmesi de gerekir ve geleneksel roller üzerinden bunu kadının üstlenmesi beklenir. Bu çelişkili durum, çocuk ve yaşlı bakımından sorumlu tutulan kadınların emeğinden kapitalist sistem içinde birincil olarak faydalanılamaması anlamına gelmektedir. Kapitalist sistem, kendi çıkarları uğruna kadınları kamusal alanda işgücüne dâhil etmek isterken çocuk ve yaşlı bakımı söz konusu olduğunda bu arzusundan ödün verir. Yani kapitalizm, kadınların ev içindeki ücretsiz emeğine el koymakla yetinmeyip bir yandan da kadınların kamusal alandaki emeğine de el koymanın zeminini oluşturur. Ancak belli durumlara kadar... Çocuk ve yaşlı bakımı gibi beceri gerektirmediği, nitelsiz ve değersiz olduğu düşünülen görevler söz

konusu olduğunda kapitalist ve neoliberal sistem kadının piyasadaki emeğinden el çeker. Kapitalist hedefler doğrultusunda toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yeniden üreterek özellikle dezavantajlı kadınları kamusal alandan tekrar özel alana yani işgücü piyasasından ev içi işlere ve bakım hizmetlerine kanalize eder.

Bahsedilen bu durumu özellikle iki yönlü bakım veren sandviç kuşak kadınlar başta olmak üzere bakım veren birçok kadın deneyimlemektedir. Hem alt hem üst kuşağa bakım vermek, ayrıca ev içi diğer işleri de yapmak durumunda kalan sandviç kuşaktaki kadınlar, bu pozisyonları nedeniyle işgücü piyasasında ücretli bir işe dâhil olamamakta ya da tam tersi şekilde işini bırakmaktadır. ILO'nun küresel ve bölgesel tahminleri, bakım sorumluluklarının kadınların işgücü piyasasının dışında kalmasının en temel nedeni olduğunu göstermektedir. 2023 yılı verilerine göre bakım sorumluluklarından dolayı işgücü piyasasının dışında kalmak zorunda olan kadınların küresel düzeydeki oranı %45'dir (ILO, 2024). Öyle ki 2018 yılı itibarıyla çalışma çağında olup tam zamanlı bakım sorumluluğu nedeniyle iş aramadıklarını veya iş bulamadıklarını belirten 647 milyon kişinin 606 milyonu, yani %93,6'sı kadındır. Tam zamanlı şekilde ücretsiz bakım verdiği için istihdamın parçası olamayan bu kişiler, dünya genelinde işgücü piyasasında kaybedilen en büyük grubu temsil etmektedir (ILO, 2018). Aynı veriler 2023 yılı için incelendiğinde bakım sorumluluğu nedeniyle istihdamda yer alamayanların hem toplamda hem de kadınlar içinde yükseldiği görülmektedir. Rapora göre 2023 yılında 15 yaş ve üzerinde olup istihdamın dışında kalma nedeni olarak bakım sorumluluğunu gösteren 748 milyon kişi vardır. Bunların 708 milyonu kadın, 40 milyonu erkek olup kadınlar %94,6'lık bir kesimi temsil etmektedir (ILO, 2024). Kısacası yukarıda belirtildiği gibi kapitalist sistem ve neoliberal politikalar toplumsal cinsiyet rollerini tanımlayarak ve yeniden üreterek kadınları özel alan ile kamusal alan arasında; ücretsiz aile bakımı ile ücretli işgücü arasında "seçim" yapmaya zorlar. Bu seçime ilişkin karara; kadınların iş gücü piyasasında kendilerine yer bulamamaları, yer bulsalar bile düşük statü, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yer almaları ve aynı zamanda hükümetlerin evde bakım parası gibi nakdi yardımlarla kadınları ev içine hapseden türden politikaları yön vermektedir. Tüm bu durumlar birçok kadın için geçerli olmakla beraber özellikle sandviç kuşaktaki kadınların kendi geleceğini sorgulamayı gerektirir. Dolayısıyla bir önceki bölümün sonunda sorulan "ileride bu kadınlara ne olacak?" sorusu burada çarpıcı şekilde anlam kazanır.

Ücretsiz, mesaisiz, sosyal güvencesiz ve çoğu zaman yasal çalışma sürelerini de aşan bu emek, sandviç kuşak kadınlarını ve diğer ücretsiz emek harcayan kadınları bir nevi devletlerin "kaçak işçisi/kayıt dışı işçisi" hâline getirir. Zira bu koşullarda bir fabrikada ya da işletmede çalışan ve kapitalist bir değer üreten kişi hukuki olarak kaçak/kayıt dışı işçi statüsündedir. Bütün bunların dışında, bugün çocuğuna ve/veya hanedeki yaşlıya bakım vermesi için belki okula gönderilmeyen, bir mesleğe sahip olup iş hayatına giremeyen, birikimi olmayan, sosyal güvencesi olmayan, evlendirilmeyen, çocuğu olmayan kadınlar ileride kendisi bakıma ihtiyaç duyduğunda onlara kim bakım verecek? Şimdi onların başkası için göstermesi

beklenen sevgi, şefkat ve merhamet gelecekte onlara gösterilecek mi ya da kim tarafından gösterilecek? İnsanların bakım hakkı bir başkasının vicdanına, olanaklarına ve inisiyatifine bırakılabilir mi?

Holdsworth'ün Antalya Evde Bakım Araştırması (AEBA) sırasında ziyaret ettiği bir köyde tesadüfi olarak girdikleri her 10 evin 7'sinde ebeveynlerine bakım sağlamak zorunda oldukları için hiç evlen(e)memiş 37-45 yaşlarındaki kadınlara rastlanılmıştır. Bu kadınların önemli bir kısmı hiç okula gitmemiş, okuma yazma bilmiyor veya ancak ilköğretimi tamamlamıştı. Aynı zamanda gelir getirici herhangi bir işte de çalışmamışlardı ve sosyal güvenceleri yoktu (Holdsworth, 2018, s. 80). Yaşamın geneline yayılan tüm bu dezavantajları en derinden deneyimleyen benzer durumdaki kadınlar ileride bakıma ihtiyaç duyduğunda onlara kimin bakım sağlayacağı belirsizdir. Özellikle neoliberal politikaların da etkisiyle kamusal hizmetlerin yeterli olmadığı ve bakım yükünün büyük ölçüde haneye bırakıldığı düşünüldüğünde ve hiç evlenmeyenler ile çocuksuz bireylerden oluşan hanelerin yaygınlaştığı göz önünde bulundurulduğunda durumun vahameti artmaktadır. Küresel düzeyde bakım hizmetlerinin ağırlıklı olarak informal şekilde kurgulandığı bir sistem içinde, aile üyeleri ve yakınları için kendi hayatlarını gözden çıkaran bu kadınları karanlık bir gelecek bekliyor gibi görünüyor. Evde bakım parası gibi sınırlı, kapsayıcılığı ve sürekliliği olmayan kısmi yardımlarla ve çoğu zaman bu gibi yardımlar bile olmadan çocuk ve/veya yaşlı bakımını ailelere yüklemek, mevcut sorunları halının altına süpürmekten ibarettir. Fakat o sorun hâlâ oradadır!

Hane/Aile, bakım hizmetlerinin yürütülmesi noktasında önemli bir çözüm ve alternatif olabilir. Ancak süreç içinde hem bakım alan çocuk ve yaşlıların hem de onlara bakım verenlerin yalnız bırakılması yerine ailenin desteklendiği, verilen bakım desteği karşılığında ücretlendirmenin yapıldığı, sosyal güvenliğin sağlandığı, sürecin ek kamusal politikalarla desteklendiği bir yapı çok daha insanî olacaktır. Ancak ne yazık ki mevcut durumda, kadınların ezilmişliğinin maddi temeli olan ataerki ve kapitalizm, bakım hizmetlerindeki eşitsizlikleri kadınların aleyhine pekiştirmekte ve kadınlar içinde de kimi kadınları marjinalleştirmektedir.

Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği gibi bakım hizmetleri zorlu bir süreci içerirken bu süreçteki imkânlar veya imkânsızlıklar bakım verenleri fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak pek çok yönüyle olumsuz etkilemektedir. Hem alt hem üst kuşağa aynı anda bakım vermek zorunda kalan sandviç kuşak için ise bu etkiler katlanarak artmaktadır. Nitekim bakım verenler de sıklıkla bunu ifade ederek bakım rolünün zorluğuna dikkat çekmektedir. Peki bütün bu zorluklarına rağmen neden insanlar bir başkasına bakım verir ki? Genellikle sevgi, şefkat ve maneviyat yönüyle kutsallaştırılsa ve gönüllü bir şekilde, hevesle yapılan bir görev gibi bahsedilse de kesişimsellik, yaşam seyri perspektifi ve feminist pencereden analiz edildiğinde konunun iç yüzü daha iyi anlaşılmaktadır. Aslında bakım veren rolündeki birçok kadın sosyoekonomik durumu, sosyal ve kültürel sermayesi, sınıfsal pozisyonu, toplumsal kaynaklara erişememesi gibi nedenlerle zaruri olarak bu rolü sahiplenmek durumunda kalmaktadır. Arun ve Özkurt, bu yönüyle bakım

işini *mecbur insanların işi* olarak nitelemiştir. Bakım vermeye *mecbur insanların* temel ortak özellikleri yoksul, yoksun ve bağımlı olmalarıdır (Arun ve Özkurt, 2019, s. 117). Tüm bu tartışmalar neticesinde bu bölümün başında sorulan “*Peki gerçekten de bakım işi kadın işi midir?*” sorusu büyük oranda yanıt bulmuştur. Bakım işi kadınların işi değil, dezavantajlı kadınların işidir çoğu zaman.

SONUÇ

Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızla artan yaşlı nüfus ve beraberindeki demografik dönüşümler, toplumsal yaşlanma olgusunu toplumların gündemine bir sorun olarak dâhil etmiştir. Ancak toplumsal yaşlanma özünde bir sorun değilken, bunun bir sorun olduğu algısı üzerinden konuya yaklaşmak ciddi bir sorundur. Öyle ki, böyle bir algı üzerinden hareket edilmesi yaşlılara yönelik ayrımcı (ageist) ve eşitlikçi olmayan tutumlara, eylemlere ve politik hamlelere zemin hazırlar. Dolayısıyla sorun olmayan bireylere, sorunlu bir hayat yaratılır. Yaşlıların ve toplumsal yaşlanmanın sorun olarak görülmesinin başlıca sebeplerinden birisi bakım konusudur. Zira bakım hizmetleri bir yandan zorlu bir süreci içerirken bir yandan da hükümetler için oldukça maliyetlidir. Bu nedenle modern iktidarlar neoliberal politikaların da etkisiyle yaşlı bakım hizmetlerinden geri durmakta, yetki ve sorumlulukları daha çok yerele ve aile üyelerine devretmektedir. Bu durum ise zaten zorlukları içeren yaşlı bakımı konusundaki eşitsizlikleri perçinlemektedir. Yaşlı bakım ihtiyacındaki artış ve bu ihtiyacı karşılayacak yapılanmadaki yetersizlikler ve çarpıklıklar, yaşlı bakımı konusunu bugünün olduğu kadar geleceğin de konusu hâline getirmektedir.

Yaşlı bakım hizmetlerinde kamusal hizmetlerin payının düşük olması informal bakımı öne çıkarmaktadır. İnformal bakım ise daha çok hane içinde anne, eş, kız çocuklar ve gelinler olmak üzere kadınlar tarafından verilmektedir. Bakım veren kadınlar fiziksel, psikolojik, duygusal, ekonomik ve sosyal açıdan birçok sorunla yüzleşmektedir. Literatürde bakım hizmetlerinde kadınların ana aktör olmasına ve bakım verenlerin yaşadıkları zorluklara odaklanan çokça çalışma zaten mevcuttur. Buna karşın iki kuşağa birden çok yönlü bakım veren sandviç kuşağındaki kadınların deneyimleri çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Göz ardı edilen diğer bir konu ise kadınların neden ve nasıl bakım hizmetlerinin ana aktörüne dönüştüğü ve kadınlar arasındaki ayrışmalardır. Bu çalışmada esas olarak literatürde sıklıkla göz ardı edilen bu iki konuya yanıt aranmıştır.

Sandviç kuşağındaki informal bakım veren kadınlar, iki kuşağa birden bakım sorumluluğu dışında ev içindeki diğer işleri de üstlenmektedir. Tüm bu işlerin günlük yaşamın sıradan bir parçası olarak görülmesi, düşük statüsü, değersiz, bedelsiz, güvencesiz ve mesaisiz olması bakım veren kadınların sorunlarının temelini ve aynı zamanda bakım işinin kadınların sorumluluğuna dönüşmesinin arka planını oluşturmaktadır. Bu anlamda bakım ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki

ilişki ataerkillik, kapitalizm ve feminizmden bağımsız değildir. Alan yazındaki çalışmalar bakım verenlerin hem formal hem informal bakımda büyük oranda kadınlardan oluştuğunu ortaya koyarken bu kadınların kimler olduğu ve neden bakım verdiklerinin üzerinde pek durmaz. Ancak feminist kuramlarla birlikte kesişimsellik yaklaşımı ve yaşam seyri perspektifinden bakıldığında bakım görevinin doğrudan kadınların meselesi olmadığı, *dezavantajlı kadınların* meselesi olduğu gerçeği belirir. Öyle ki hane içinde sandviç kuşak bakım veren rolünü sahiplenmek durumunda kalanlar çoğunlukla kadınlar olmakla birlikte bu kadınların bazı ortak özellikleri olduğu dikkat çekmektedir. Bir kadının sandviç kuşak bakım veren olmasını belirleyen başlıca unsurlar; onun kimliği, eğitimi, mesleği, statüsü, sosyoekonomik durumu, sınıfsal pozisyonu, medeni durumu, etnik kökeni, kültürü ve inancı gibi değişkenlerdir. Bu nedenle bakım ve toplumsal cinsiyet ilişkisi sadece yüzeysel şekilde biyolojik cinsiyet üzerinden açıklanamaz. Feminizm, kesişimsellik ve yaşam seyri perspektifinden konuya yaklaşmak daha incelikli bir bakış sunmaktadır. Böyle bir pencereden bakıldığında, bakım hizmetlerinde kadın-erkek ikiliğinde kadınlar marjinalleşirken, kadınlar içinde de bazı kadınların marjinalleştiği görülebilir. Bu bağlamda bakım hizmetleri, kadın bakım emeğinin yeniden üretim alanı iken sandviç kuşak bakım verenler de kadınların bakım emeğinin yeniden üretim özneleri hâline gelmiştir.

Sandviç kuşak bakım verenlerin içinde bulunduğu koşullar onların bugününü bir kaosa çevirdiği gibi geleceğini de risklerle kuşatmakta ve belirsizleştirmektedir. Bakım rolünün ve ev içi diğer sorumlulukların yaşamın pek çok alanına yayılan etkileri sandviç kuşakta iyiden iyide katmerlenmektedir. Zaten dezavantajlı pozisyondaki bu kadınlar, bakım rolleri nedeniyle yaşamlarının geri kalan kısmında da bu dezavantajın çarpan etkilerini deneyimlemek durumunda kalırlar. Nihayetinde, gelecekte kendileri sağlık ve bakım gereksinimi duyduğunda onlara kimin bakacağı büyük bir sorun olarak karşılarında durur. Zira yıllardır bakım görevleri karşılığında ne ücret almışlardır ne ekonomik birikim yapmışlardır ne eğitim alıp bir iş sahibi olmuşlardır ne de sosyal güvenceye sahiplerdir. Dolayısıyla sandviç kuşaktaki bakım veren kadınlar için gelecek, şu an bakım verdikleri kişilerden daha karanlık görünmektedir.

Tüm bunlar düşünüldüğünde bakımı insan hakkı olarak kavrayan, kapsayıcı, sürdürülebilir, erişilebilir ve adil kamusal hizmetlerin ve bakım politikalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bakım hizmetleri sevgi ve merhameti içerse de sevgi ve merhamet güzellemesi etrafında özellikle sandviç kuşaktaki kadınların bakım emeğinin sömürülmesi engellenmelidir. Bakım, emek sömürüsünün sergilendiği bir alana dönüşmemelidir. Zira *sevgi karşılığı çalışma*, bakım veren kadınları gelecekte başkalarının sevgisine ve merhametine muhtaç bırakır. Oysa bakım bir insan hakkıdır ve bir başkasının iyi niyetine, vicdanına ve inisiyatifine bırakılamaz. Aynı şekilde kâr odaklı piyasanın dinamiklerine de teslim edilemez. Bu bağlamda bakım hizmetleri için ayrılan bütçenin arttırılması, kamusal bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yeni bakım modellerinin devreye sokulması, bakım verenlerin süreçte yaşadığı sorunları aşmaya yönelik çözümlerin üretilmesi, bakım verenlerin

sosyal haklarının belirlenmesi, nitelikli bakım personeli yetiştirilmesi, bakımda dijitalleşme ve teknolojik yeniliklerin sürece entegrasyonu gibi yapısal müdahaleler ortaya koyulmalıdır. Ayrıca kamusal bakım hizmetlerinin yetersiz kaldığı ya da yaşlı ve/veya yakınlarının talebi doğrultusunda informal bakım gereksinimi doğduğunda ise yaşlılar ve onlara bakım verenler süreçte yalnız bırakılmamalıdır. Bunun için parçalı ve dağınık yapıdaki kurumlar yerine kurumlar arası eşgüdümün ve entegrasyonun sağlandığı, hizmetler arasında mekânsal eşitsizlikleri içermeyen, kimseyi dışarıda bırakmayan, cinsiyet körü olmayan hak temelli bakım rejimleri oluşturulmalıdır. Bakım sorumluluğu aile üyelerine, özellikle de sadece kadınların üzerine yıkılarak çözülmemelidir. Evde bakım parası gibi nakdî ve sosyal yardımlar ilk bakışta bakım veren kişiyi destekler nitelikte iken diğer taraftan kadın bakım verenleri eve hapseden, kamusal alandan soyutlayan bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda informal bakım verenler için mevcut desteklere ek olarak; ihtiyaç hâlinde veya periyodik formal bakım destekleri, dinlenme/mola destekleri, cinsiyet ayrımı olmaksızın esnek çalışma modelleri ve sosyal güvencesinin sağlanması gibi düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle kadın bakım emeğinin yeniden üretim sahası olarak sandviç kuşak bakım veren kadınlar, kamusal alan ile özel alan, ücretli istihdam ile ücretsiz bakım işi arasında seçim yapmaya mecbur bırakılmamalıdır. Zaten yaşamın geneline yayılan eşitsizlikleri ve dezavantajları deneyimleyen sandviç kuşaktaki kadınlar, yeni bir yol ayrımında kalmamalıdır. Son olarak, bakım hizmetlerine ilişkin söz konusu sorun alanları sadece yapısal eksiklikler ya da çarpıklıkların sonucu değildir. Aynı zamanda toplumsal, kültürel, hukuki, etik ve ideolojik çarpıklıkların da sonucudur. Bu anlamda bakım sistemleri ve bakım ekonomileri tek düzlemde değil çoğulcu bir anlayışla dizayn edilmelidir.

Yazar Katkı oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- AARP. (2001). *In the middle: A report on multicultural boomers coping with family and aging issues*. AARP: Washington.
- Acar-Savran, G. (2013). *Beden emek tarih: Diyalektik bir feminizm için*. (3. Baskı). İstanbul: Kanat Kitap.
- Afary, F. (2024). *Sosyalist feminizm: Yeni bir yaklaşım* (1. Baskı). (G. Varlı Karaarslan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, G. (2022). Kadın emeğinin bir başka görünümü: İnfomal yaşlı bakımı. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 119-142.
- Arno, P. S., Levine, C. & Memmott, M. M. (1999). The economic value of informal caregiving. *Health Affairs*, 18(2), 182-188.

- Arpacı, F. (2009). Yaşlıya bakan kadınların bakım yüklerinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 61-72.
- Arun, Ö. (2018a). Türkiye’de yaşlanma çalışmaları: Dün, bugün, yarın. *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII(2), 41-61.
- Arun Ö. (2018b). Yaşlılık: 21. yüzyılın Türkiye’ye sunduğu armağan. Ö. Arun, (Ed.), *Yaşlanmayı Aşmak* (1. Baskı) içinde (169-179). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arun Ö. & Holdsworth J. K. (2018). “Generational Care and Support Mechanisms in Turkey: Identifying at Risk Populations”. In *Research on Family Structures in Turkey: Advanced Statistical Analysis*, 2018. Ankara.
- Arun, Ö. & Özkurt, V. (2019). Bakım sürecinde ihmalin yeni bir türü: Geronteknolojik yoksunluk. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX(2), 107-123.
- Atagün, İ. M., Balaban, D. Ö., Atagün, Z., Elagöz, M. & Özpolat, Y. A. (2011). Kronik hastalıklarda bakım veren yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3 (3), 513-552.
- Benston, M. (1969). The political economy of women's liberation. *Monthly Review Press*, 21(4), 13-27.
- Bookman, A. & Kimbrel, D. (2011). Families and elder care in the twenty-first century. *The Future of Children*, 21(2), 117-140.
- Bujnowska-Fedak, M. M. & Grata-Borkowska, U. (2015). Use of telemedicine-based care for the aging and elderly: promises and pitfalls. *Smart Homecare Technology and TeleHealth*, 31, 91-105.
- Carers Australia. (2015). *New report reveals carers provide \$60.3 billion of unpaid care annually*. 19 August 2015. <https://www.carersaustralia.com.au/new-report-reveals-carers-provide-60-3-billion-of-unpaid-care-annually/>.
- Carrino, L., Nafilyan, V. ve Avendano, M. (2022). Should I care or should I work? The impact of work on informal care. *Journal of Policy Analysis and Management*, (42)2, 424-455.
- Chari, A. V., Engberg, J., Ray, K. N. & Mehrotra, A. (2014). The opportunity costs of informal elder-care in the United States: New estimates from the American Time Use Survey. *Health Services Research*, 50(3), 871-882.
- DeRigme, L. & Ferrante, S. (2012). The sandwich generation: A Review of the literature. *Florida Public Health Review*, 9, 95-104.
- Ferguson, S. (2020). *Women and work: Feminism, labour, and social reproduction*. London: Pluto Press.

- Fujisawa, R. & Colombo, F. (2009). The Long-Term Care Workforce: Overview and Strategies to Adapt Supply to a Growing Demand. OECD Health Working Papers No. 44, DELSA/ELSA/WP2/HEA(2009)1. Paris: OECD Publishing.
- Hammer, L. B. & Neal, M. B. (2008). Working sandwiched-generation caregivers: Prevalence, characteristics, and outcomes. *The Psychologist-Manager Journal*, 11, 93-112.
- Holdsworth J. K. (2018). Daha iyi bir yarın? Yaşlı bakımında ailelerin karşılaştıkları zorluklar ve ihtiyaçları. Ed. Ö. Arun, *Yaşlanmayı Aşmak* (2018) 73-87. Ankara.
- ILO. (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. International Labour Office. Geneva. ISBN: 978-92-2-131642-5.
- ILO. (2024). *The impact of care responsibilities on women's labour force participation*. Statistical Brief. International Labour Office. Geneva.
- James, S. (2012). *Sex, race, and class—The perspective of winning: A Selection of writings, 1952–2011*. Michigan: Merlin Press.
- Kalınkara, V. & Kalaycı, I. (2017). Yaşlıya evde bakım hizmeti veren bireylerde yaşam doyumu, bakım yükü ve tükenmişlik. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10 (2), 19-39.
- Kim, H., Beach, S. R., Friedman, E., Donovan, H. & Schulz, R. (2023). Effects of childcare, work, and caregiving intensity on male and female family caregivers. *Journals of Gerontology: Psychological Sciences*, 78(6), 959-968.
- Larsen, L.S. (1998). Effectiveness of a counseling intervention to assist family caregivers of chronically ill relatives. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 36(8), 26-32.
- Miller, D. A. (1981). The 'sandwich' generation: Adult children of the aging. *Social Work*, 26(5), 419-423.
- OECD. (2017). "Informal Carers". *Health at a Glance 2017*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2023). *Health at a Glance 2023: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Oğlak, S. (2017). Yaşlı bakımında görünmeyen işgücü: Aile bakımı ve ekonomik değeri. *İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 73-87.
- Oxfam. (2020). *Time to care. Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis*. Oxfam Briefing paper. United Kingdom.

- Özkurt, V. (2018). *Bakım sürecinde geronteknolojinin etkin kullanımı: Bakım verenlerin algılarına ilişkin nitel bir çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkurt, V. (2019). Bakım verenlerin bakım ihtiyacı riski: Bakım alan kişinin müknaatı etkisi. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 3, 4-18.
- Özkurt, V. (2021). Dünyü, bugünü ve geleceğı ile yaş ayrımcılığı. B. Varışlı, (Ed.), *Değışen Toplumda Yaşlanma ve Yaşlılık* (1. Baskı) içinde 93-121. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pastor, C., Gaminde, G., Renteria, A., Cornet, G., Maseda, A. & Etxeberria, I. (2009). Affective robotics for assisting elderly people. P. L. Emiliani, L. Burgazli, A. Como, F. Gabbanini ve A. L. Salminen, (Eds.), *Assistive Technology From Adapted Equipment to Inclusive Environments* içinde (153-158). Amsterdam: IOS Press.
- Pierret, C. R. (2006). The ‘sandwich generation’: Women caring for parents and children. *Monthly Labor Review*, September. 3-9.
- Rowbotham, S. (2015). *Woman’s consciousness, man’s world*. (İlk baskı 1973). London: Verso.
- Spillman, B. C. & Pezzin, L. E. (2000). Potential and active family caregivers: Changing networks and the “Sandwich Generation”. *The Milbank Quarterly*, 78(3), 347–374.
- TÜİK. (2012). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2011. *Haber Bülteni*, Sayı: 10736, 27 Ocak 2012. Ankara.
- TÜİK. (2024). İstatistiklerle yaşlılar, 2023. *Haber Bülteni*, Sayı: 53710, 27 Mart 2024. Ankara.
- TÜİK. (2025). İstatistiklerle yaşlılar, 2024. *Haber Bülteni*, Sayı: 54079, 13 Mart 2025. Ankara.
- UNECE. (2019). *The challenging roles of informal carers*. UNECE Policy Brief on Ageing No: 22. United Nations Economic Commission for Europe.
- Um, S. (2013). The migration of Asian women for elder care: Governing the movement of carers to South Korea. *Transnational Social Review*, 3(2), 155–172.
- Vogel, L. (2015). *Marksizm ve kadınların ezilmişliğı - Birleştirici bir kurama doğru*. (1. Baskı). (Ç. Çıdamlı, Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- YADA. (2019). *Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*. İstanbul: Filmon Baskı.
- Yeğinsu, C. (2018). What’s Housework Worth? \$1.6 Trillion a Year in U.K., Officials Calculate. *The New York Times*. 16.12.2024,

<https://www.nytimes.com/2018/10/04/world/europe/uk-housework-value.html>.

housework-

Zigante, V. (2018). *Informal care in Europe: Exploring formalisation, availability and quality*. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union.